

ЕВОЛЮЦІЯ СТОСУНКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ ТА НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1941 рр.)

© Барановська Н.М., 2006

Досліджено розвиток стосунків українського націоналістичного руху та Німеччини у 1939–1941 рр. та намагання ОУН використати обставини на користь боротьби за самостійну Українську державу.

In this article researched development of relations between Ukrainian national movement and Germany in 1939-1941 and OUN attempts to use circumstances on benefit of struggle for independent Ukrainian State.

Драматичні події початку Другої світової війни завжди привертала увагу суспільства. Однак і нині деякі з них потребують уточнення та детального вивчення. До актуальних проблем дослідження Другої світової війни та участі в ній України, без сумніву, належать питання, пов'язані з еволюцією стосунків українського націоналістичного руху та військовою політикою Організації українських націоналістів у період від вересня 1939 по 1941 рр. У той час, коли Німеччина планувала перетворити Україну на свою колонію, ОУН шукала шляхів для відновлення українських регулярних збройних сил, які хотіла спрямувати в інтересах відродження нації і держави.

В українській і зарубіжній публіцистичній та науковій літературі й досі ведуться суперечки щодо питання про спонукальні мотиви співпраці ОУН із нацистською Німеччиною на початку Другої світової війни. Як відомо, комуністична пропаганда у зв'язку з цим намагалася представити український націоналістичний рух як злочинний і виховати вороже ставлення до нього. Останнім часом зацікавлення цією проблемою значно зросло. Розпочалося висвітлення питань, що вважалися забороненими, зокрема щодо з'ясування теоретико-ідеологічних програмних засад, шляхів, методів і засобів, за допомогою яких ОУН намагалася війну між Німеччиною та СРСР використати як зручну нагоду для відновлення Незалежної Соборної Української Держави. Цю тему розглядають праці В. Іванишина [1], В. Кучера [2], Ю. Киричука [3], А. Кенія [4] та І. Патриляка [5].

В історичній літературі не припиняються дискусії щодо питання про прийняття Акта відновлення незалежності України 30 червня 1941 р. у Львові. Цю проблему піднімає Я. Грицак, який вважає, що згаданий документ пройнятий духом „монопартійної включеності”, бо відновлення Української держави проголошувалося від імені єдиної сили – ОУН(б) [6]. Йому опонують дослідники С. Кульчицький, В. Сергійчук та А. Швагуляк, які схильні вважати прагнення бандерівців відновити Українську державу цілком закономірним [7].

Завданням цієї роботи є показати ситуативність у політиці ОУН, прагнення її керівництва орієнтуватися залежно від обставин, намагаючись максимально ефективно використовувати їх у боротьбі за державну незалежність України.

До початку Другої світової війни лідери українського націоналістичного руху схилялися до орієнтації на Німеччину, адже саме вона була зацікавленою у зміні політичної карти Європи. Лише конфлікт Німеччини з Польщею, а в перспективі і з головним ворогом – СРСР – давав українському народові надію на відродження самостійної соборної держави, до якої входили б усі українські етнічні землі. У цей період було зрозуміло, що країни колишньої Антанти не хотіли зміни існуючого у міжвоєнній Європі “статусу кво”, а відтак не могли прихильно ставитися до

національних устремлінь українців, що прямо суперечили їхнім геополітичним інтересам. Отже, „... так звана позитивна постава українського суспільства до нацистської Німеччини, що була побудована на зовнішніх національно-політичних розрахунках, була звичайною концепцією, спрямованою на шукання прихильних сил у світі та евентуальних союзників. А на таке кожен народ має не лише повне право, але і його керівні чинники мають обов'язок працювати у тому напрямку” [8, с. 62–64].

Однак у ставленні до державницьких прагнень українського народу з боку Берліна спостерігалася певна невизначеність. Вона панувала як в офіційних документах, так і у висловлюваннях найвищого керівництва Німеччини і націонал-соціалістичної партії, у тому числі й самого А. Гітлера. Останній у липні 1940 р. заявляв про можливість створення буферних держав – України, Прибалтики й Білорусії, потім говорив про німецькі адміністративні округи на цих територіях і лише перед самою війною з Радянським Союзом схилився до думки про повну колонізацію України [9, с. 221].

Другий впливовий політичний фактор в Німеччині формувала позиція керівництва німецької армії, що була не лише єдиною силою в цій тоталітарній державі, яка незгітлеризувалася повністю, але й у питанні ставлення до державності України перебувала на протилежних, аніж правляча націонал-соціалістична партія, позиціях.

Ціла група впливових німецьких генералів та офіцерів (В. фон Браухіч, Т. Ендерс, Е. фон Лагузен, Ф. Гальдер, Г. Кох, Т. Оберлендер, Е. Штольє та ін.) цілком щиро вважали створення Української держави справою, абсолютно необхідною для ведення війни проти СРСР. Їх підтримував також міністр для окупованих земель на Сході А. Розенберг, який, перебуваючи на позиціях створення сателітної Української держави, навіть в офіційних документах згадував про майбутню незалежну Україну під протекторатом Німеччини [10, с. 82–83]. Німецькі генерали були переконані, що доки є дійсним договір Молотова–Ріббентропа, про справу України не може бути й мови, але, як почнеться війна, тоді ця справа буде позитивно вирішена. Тому вони діяли в тому напрямі, намагаючись, що в цей спосіб зроблять своєму фюреру милу несподіванку [11, с. 7].

З цими колами німецьких військовиків, що ставилися прихильно до самостійності України, революційна ОУН підтримувала зв'язки. Провідний член ОУН С. Ленкавський писав з цього приводу: “Доки це питання остаточно не вирішене, загалом доки задуми партії ще не є діючими політичними факторами і є можливість на них впливати, доти базою взаємовідносин буде підтримка тими військовими колами наших самостійницько-визвольних акцій у тих межах, які були можливі в умовах німецької політики перед початком війни з СРСР” [12, с. 4].

ОУН припускала, що Німеччина може надати їй допомогу в утворенні незалежної Української держави і погодиться вишколити військові загони українців, давши їм змогу воювати на фронті проти більшовицької Росії. Тому можна стверджувати, що керівництво ОУН напередодні радянсько-німецької війни ставилося до Німеччини та її військ як до союзників майбутньої Української державності у спільній боротьбі проти більшовизму. Можливість відхилення нацистами запропонованого українцями союзу виглядала в очах оунівців малоімовірним кроком.

На початку Другої світової війни українське націоналістичне підпілля набрало організаційних форм. Пильно стежачи за розвитком подій, політичні діячі ОУН можливий конфлікт між Німеччиною та Радянською Росією розглядали як прекрасну нагоду для створення національних збройних сил, які за складних і непередбачуваних подій світової війни могли би сприяти відновленню державницьких змагань українців. Намагаючись використати німецький “похід на схід”, ОУН легалізувала свою військову діяльність, постійно наголошуючи у своїх документах, що “ОУН – це революційна армія української нації, що бореться за Українську державу. Члени ОУН – це вояки революційної армії, що борються на фронті української національної революції... Революційна армія української нації добре підготовлена й вишколена – це запорука нашої перемоги на шляху відбудови власної Української держави” [13, с. 62]. Тому ОУН намагалася підготувати для своєї “революційної армії” якнайбільше офіцерських кадрів. Такі спроби проводилися шляхом технічної співпраці з німецькою військовою розвідкою.

У 1940 р. був проголошений “Маніфест ОУН”, в якому Організація задекларувала, що веде боротьбу “за свободу Народів і Людини”, і що тільки внаслідок повного розвалу Московської імперії можна “здобути Українську державу та визволити поневолені Москвою народи” [14, с.15].

Після “Маніфесту” у квітні 1941 року II Великий Збір ОУН схвалює Військову інструкцію “Боротьба і діяльність ОУН під час війни”, якою постановляє: “Зорганізувати збройну силу, спрямовану на боротьбу ОУН за перемогу Української національної революції й здобуття Української незалежної держави” [15, с. 16]. “Тільки власна збройна боротьба забезпечить українському народові роль творця власної долі, дасть йому право говорити з іншими вільними народами, засвідчить історичну самобутність українців. Війна між Росією та іншими державами – це для нас тільки пригожа ситуація для збройного зриву проти Москви та відбудови Української держави власними силами українського народу” – говорилося в документі [17, с. 10–11].

Відповідальність за виконання постанов II Великого Збору було покладено на Військову референтуру Проводу ОУН, керівником якої був молодий офіцер Роман Шухевич. Він разом із своїм штабом опрацьовував план створення українських військових загонів. На початку 1941 р. ОУН(р) Степана Бандери встановила через Ріка Ярого (колишній старшина УГА, а потім член головної команди УВО), який тоді представляв Провід українських націоналістів у Берліні, контакт із представниками верховного командування німецької армії (ОКВ) – начальником абверу (служба розвідки і контррозвідки верховного командування вермахту) адміралом В. Канарісом і главкомом сухопутних сил вермахту, фельдмаршалом В. Браухічем. На переговорах з ними говорилося про можливість створення української військової частини у складі німецьких військ. Українці поставили умови, що український військовий відділ буде підпорядкований ОУН у політичному сенсі, ця частина повинна боротися проти Радянської Росії і сприяти відновленню незалежності України. Цей військовий відділ “перейде у відання Української держави, коли вона буде створена, і стане основою української національної армії” [18, с. 4–6].

Представники верховного командування німецької армії погодилися вишколити 700 українців, розділених на два батальйони. ОУН назвала ці батальйони “Дружинами українських націоналістів” (ДУН). Набір до них проводила ОУН(р) С. Бандери, вибираючи найбільш свідомих і дисциплінованих людей з числа членів організації. Багато з них були випускниками старшинської юнацької школи, створеної у 1940 р. референтурою ОУН, що готувалася до відновлення української армії. Школу очолював підполковник Віктор Малець – автор мобілізаційних планів та кількох військових підручників [19, с. 45].

За національно-політичний аспект оформлення ДУН відповідав заступник С. Бандери та політичний провідник ОУН(р) Ярослав Стецько, а за військовий – Роман Шухевич. Підготовка загонів відбувалася при підтримці абверу. Батальйони мали особливий статус. Абвер не приєднав їх до інших військових частин і не присвоїв їм порядковий номер, а дав кожному батальйону кодову назву – спеціальний відділ “Нахтігаль” (Соловей) і організація “Ролянд”.

Якщо українській стороні потрібна була армія, то Німеччина теж сподівалася мати з цього вигоду. Остання вважала, що українське військо матиме на населення пропагандистський вплив, а ОУН забезпечить систему інформації про Радянський Союз. У той час, коли Гітлер планував поневолити Україну, певні військові кола Німеччини розуміли, що їй потрібні союзники у війні з більшовицькою Росією, а колоніальні наміри фюрера тільки придбають Німеччині нових ворогів, збільшать воєнні труднощі та унеможливлять військову перемогу [20, с. 111]. Тому і допомагали у створенні українських військових відділів.

Батальйон “Ролянд” (південний відділ ДУН) організувало бюро ОУН(р) С. Бандери в Австрії у квітні 1939 р. під особистим контролем Р. Ярого. З українського боку батальйоном командував майор Євген Побігущий. Батальйон пройшов підготовку у Заубердорфі біля Відня. Особовий склад “Ролянда” налічував 350 воїнів [21, с. 149]. Вони носили чеську уніформу, яка була подібна до уніформи української армії 1918 року. Підготовку здійснювали офіцери веркрайскоманди XVII Відня. Склад батальйону був неоднорідний. В “Ролянді” служили “бандерівці, мельниківці, петлюрівці та гетьманці” [22, с. 88].

Другий український батальйон “Нахтігаль” (північний відділ ДУН) був організований у Кракові у квітні 1941 року. В ньому служили тільки бандерівці (всього 330 стрільців) [23, с. 149]. “Нахтігаль” проходив військову підготовку в Нойгамері (Сілезія) з початку травня по 17 червня 1941 р. Вишкіл починався кожного дня підняттям українського прапора і завершувався співом української патріотичної молитви. З німецького боку командиром батальйону став оберштурмфюрер СС Альбрехт Герцнер, з українського – сотник Роман Шухевич, який показав неабияке вміння поєднувати принцип суверенітету української політики зі складною реальною дійсністю, співвідношенням сил.

Перед Дружинами Українських Націоналістів німці поставили такі завдання: забезпечувати безперешкодне пересування німецьких військ українською територією, не окупованою німецькими військовими, зокрема, роззброювати радянські загони, що з’являтимуться неподалік шляху пересування, та охороняти транспорт з військовополоненими. Ніякі поліційні обов’язки на окупованій німцями території батальйонів не стосувалися.

Оунівці на початку нацистського вторгнення підтримали німецькі війська, в тому числі й вдаючись до організації збройних виступів, саботажів і диверсій у тилу Червоної армії в червні 1941 р. Відповідно до отриманих інструкцій створені ОУН(б) партизанські загони розгорнули бойові дії проти відступаючих підрозділів Червоної армії. Збройні виступи ОУН були зафіксовані в 26 районах п’яти західноукраїнських областей.

Однак принципово різне бачення майбутнього розвитку подій стосовно суверенітету України не могло не викликати конфліктів між націоналістами та гітлерівськими окупантами. Причиною загострення стосунків стало проголошення спеціальною похідною групою ОУН(б), очолюваною Ярославом Стецьком, 30 червня 1941 р. у Львові на Національних зборах української громадськості міста в приміщенні товариства “Просвіта” Акта проголошення державної незалежності України. Цей документ змусив Німеччину передчасно розкрити свої плани стосовно колонізації України.

Реакція гітлерівських спецслужб на самочинне проголошення самостійницької декларації була оперативною і жорсткою, продемонструвавши лідерам ОУН, що нацизм є не союзником, а серйозним противником, якого неможливо здолати кавалерійським наскоком із застосуванням теорії “доконаних фактів” [24, с. 84]. Виявилось, що нацистське керівництво взагалі не вважало український народ здатним до самостійного державного існування.

7 липня 1941 р. батальйон “Нахтігаль” був висланий німцями зі Львова і направлений через Тернопіль–Станіслав на Галичину, де взяв участь у важливих боях у районі Браїлова біля Вінниці [25, с. 89]. 10 липня 1941 р. з’явилася директива райхсміністра для окупованих східних територій А. Розенберга про невизнання Українського уряду, ізоляцію групи С. Бандери та заборону творення будь-яких українських політичних угруповань. Під час допиту в Берліні німці зажадали від С. Бандери припинити подальшу політичну діяльність та розпустити Українське державне правління.

Після того, як ДУН у поході на схід опинилися далеко від Львова, німецька окупаційна влада заарештувала український уряд на чолі з прем’єром Ярославом Стецьком. Невдовзі репресій з боку німців зазнав не лише незалежницький рух, а й усе українське національне життя, і керівні посади в органах влади скрізь посіли німецькі комісари. Керівники ОУН, які залишилися на свободі після повальних арештів 1941р., зайняли збалансовану позицію. Вони не пішли за закликами радикалів негайно розпочати збройну боротьбу проти німців, не підтримали масових демонстрацій і відкритих актів громадянської непокорі, які мали місце, але в умовах гітлерівської окупації були неефективними, а то й самовбивчими для Організації.

Характеризуючи діяльність ОУН(б) в перші години перебування у Львові, дослідник Ю. Киричук зазначає, що, проголошуючи Акт 30 червня 1941 р., бандерівці хотіли поставити Берлін перед доконаним фактом, виграти час, не бажаючи віддавати ініціативу своїм політичним опонентам. Однак, проголосивши Акт, ОУН(б) декларувала державність, але так і не змогла втілити її у конкретні форми [26, с. 11–12].

Очевидно, провід ОУН(б) не врахував реалії часу, зокрема те, що політика Німеччини в українському питанні не передбачала утворення незалежної Української держави. Про це свідчать

події, пов'язані з вимогою німецьких політичних діячів відкликати Акт проголошення від 30 червня 1941 р. та репресії проти бандерівців, які відмовилися скасувати цей документ.

Перший надзвичайний Великий Збір ОУН, що проходив у кінці вересня 1941 р. у Львові, проголосив “лояльність” до окупаційного німецького режиму, сподіваючись, що у разі перемоги Німеччини у війні проти СРСР, доведеться вести тривалішу дипломатичну і політичну роботу з метою створення Самостійної України. Ставилось завдання перебудувати ОУН і перевести основну її частину на нелегальне становище і нелегальні форми роботи; не вступати з німцями у конфлікти і не вести відкрито антинімецької пропаганди; використовувати всі можливості легальної роботи, проникаючи в установи, організації та підприємства, в міста та робітничі центри.

Активність націоналістів на окупованих територіях, їхнє прагнення проникнути в адміністрацію та до лав новоствореної міліції, яку оунівці прагнули взяти під свій контроль на терені всього рейхскомісаріату, спонукали у листопаді 1941 р. до створення наказу айнзацкоманди С/5 поліції безпеки і СД закордонним постам айнзацкоманди в Україні, яким ставилось завдання, що всі “функціонери руху Бандери повинні бути негайно заарештовані й після ґрунтового допиту таємно ліквідовані як грабіжники” [27, с. 89].

Отже, стосунки українського націоналістичного руху та Німеччини на початку Другої світової війни були ситуативними, зазнаючи постійних змін залежно від геополітичної ситуації. Вони пройшли еволюцію від співпраці у військовій сфері до повного несприйняття нацистської ідеології та підпільної боротьби проти Німеччини. Не випадково, на зламі 1941–1942 рр. нацистські органи безпеки дійшли висновку про те, що, окрім ОУН Бандери, в Україні не існує жодної організації опору, яка була б здатна становити серйозну небезпеку. Щодо співпраці ОУН та Німеччини, то йдеться про типовий приклад епізодичної та короткочасної тактичної співпраці двох сторін, стратегічні цілі яких були принципово різними. Мова йде про вироблення спільної тактики дій, вигідних у певній ситуації як ОУН, так і німцям. Однак за будь-яких обставин керівництво ОУН намагалось діяти і визначати свою позицію, враховуючи національні інтереси, прагнення здобути незалежність України і захистити її з допомогою національної армії.

Однак сьогодні очевидно, що в той період не було об'єктивних умов для утворення Незалежної Української Соборної Держави. Попри те, що ця спроба зазнала поразки, вона відіграла вагомий роль в усвідомленні частиною українського народу необхідності боротьби за свою державність.

1. Іванишин В. *Нація: державність: націоналізм*. – Дрогобич, 1992. 2. Кучер В. *ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну*. – К., 1997. 3. Киричук Ю. *Нариси з історії національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст.* – Л., 2000. 4. Кентій А. *Нариси Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.* – К., 1999. 5. Патриляк І. К. *До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України* // *Укр. іст. журн.* – 2004. – № 5. – С. 81–93. 6. Грицак Я.Й. *Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* – К., 2000. – С. 221. 7. Кульчицький С. *Акт 30 червня 1941 року* // *Бахмутський шлях*. – 2001. – № 1–2. – С. 111–122; Сергійчук В. *Наша кров на своїй землі*. – К., 2000. – С. 22; Швагуляк А.М. *Час надій, ілюзій, розчарувань: Німеччина в українській політичній думці (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.* // *Політика і час*. – 1996. – № 12. – С. 96. 8. Гайвас Я. *Українсько-німецькі стосунки під час Другої світової війни* // *Сучасність*. – 1985. – Ч. 10. – С. 62–649. 9. Грицак Я.Й. *Назва праця*. 10. Патриляк І.К. *Назва праця*. 11. *У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою)*. – Денвер, 1982. 12. *Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках*. – Мюнхен, 1953. 13. Патриляк І.К. *Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА* // *Історичний журн.* – 2005. – № 2. 14. Кальба М. *“Нахтігаль” (Курінь ДУН). У світлі фактів і документів*. – Денвер, 1984. 15. *Там само*. 16. Мудрик – Мечник С. *ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери*. – Львів, 1997. 17. *Дружини українських націоналістів у роках 1941–1942*. – Мюнхен, 1953. 18. *Збірник на пошану генерала Романа Шухевича*. – Мюнхен, 1990. 19. Верига В. *Полковник [дивізії “Галичина”] Віктор Малець* // *Розбудова держави*. – 1996. – № 1. – С.43–478. 20. Колісник Р. *Військова управа та*

українська дивізія “Галичина”. Діяльність Військової Управи та німецька політика відносно українських національних збройних сил в роках 1943–1945. НТШ в Канаді. – Т.40.30. – Соруґh, 1990. 21. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 22. Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні(1939-1943 рр.). – Чернівці, 1995. 23. Косик В. Назв. праця. 24. Льюшин І.І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // Укр. іст. журн. – 2003. – № 1. 25. Дружини українських націоналістів в 1941–42 роках. 26. Киричук Ю. Назв. праця. 27. Косик В. Назв. праця.

УДК 94(477.8)”1944”

О.Я. Нікітчук

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ЗБРОЙНА БОРОТЬБА УПА-ПІВНІЧ ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ ВЕСНОЮ 1944 р.

© Нікітчук О.Я., 2006

Проаналізовано збройну боротьбу УПА-Північ проти більшовицьких загарбників весною 1944 р. на теренах, які були захоплені радянськими військами

The article analyzed the armed struggle of UUA-North (Ukrainian Uprising Army) against Bolshevik invaders in spring 1944 on the lands captured by soviet troops

Одним із важливих досягнень національно-визвольного руху у роки Другої світової війни було утворення УПА, до складу якої входили окремі територіальні корпуси, а саме: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь, УПА-Схід. Незважаючи на дослідження і висвітлення окремих питань, досі ще залишається не повністю дослідженою проблема збройної боротьби УПА-Північ проти більшовицьких загарбників весною і влітку 1944 р. Саме цим загонам УПА першим довелося почати боротьбу проти більшовицьких загарбників. До цієї збройної боротьби командування УПА проводило величезну роботу з підготовки як бойового складу, так і місцевого населення.

У зв'язку з відступом німецьких військ і наближенням фронту до території Рівненської і Волинської областей, територію ПЗУЗ було перейменовано на Військову Генеральну округу (ВГО), на чолі якої перебував “Клим Савур” (Дмитро Клячківський). До складу головного командування УПА разом з головнокомандувачем входили: начальник – шеф Військового штабу (ШВШ), полковник “Гончаренко” (Леонід Ступницький, одночасно він був заступником з військової справи), голова політичного відділу – шеф політичного штабу (ШПШ) “Роман Галина” (Яків Бусел), комендант тилу “Горбенко” (Ростислав Волошин), він був заступником з адміністративно-організаційної роботи. Начальнику штабу УПА підпорядковувався військовий штаб, який складався із відділів: організаційно-оперативного, розвідувального, зв'язку, постачання, навчального, медико-санітарного тощо.

Голові політичного відділу (штабу) підпорядковувались також політико-виховні відділи груп УПА і безпосередньо громадсько-політична референтура тилу. Коменданту тилу підпорядковувались реферантури: організаційно-мобілізаційна, громадсько-політична, служби безпеки, господарська, зв'язку, Українського Червоного Хреста (УЧХ) і новостворена громадська адміністрація.

Уся територія північно-західних українських земель (генеральний округ – ГО) ділилася на чотири оперативно-територіальні відділи – військові округи (ВО), в яких знаходилися відповідні групи УПА на чолі з оперативно-територіальним командуванням, – у військових округах були нижчі ступені, а саме: військові надрайони (ВН), військові райони (ВР) тощо. Ці військово-адміністративні установи, які були створені на базі раніше діючих підпільних організацій ОУН, становили тил УПА [1].